

Ренат Швець

ТРЕНДИ СУЧАСНОГО ДЕКАРТОЗНАВСТВА: ВІД СУБСТАНЦІЙНОГО СОЮЗУ ДО ТЕОРІЇ ЧЕСНОТ.

Reuter, M., & Svensson, F. (Eds.). (2019). *Mind, Body, and Morality: New Perspectives on Descartes and Spinoza*. Oxon: Routledge.

Зазвичай сучасні збірки, присвячені вивченню спадщини певного філософа (або епосі, напрямку, проблемі тощо) є глобалізованими. Рідше можна зустріти ті, що репрезентують деяку національну традицію¹. У цьому контексті збірка «Ум, тіло і моральність. Нові перспективи погляду на Декарта і Спінозу»² від видавництва Routledge³ не є типовою. Адже пропоноване видання можна тлумачити не тільки як набір тематично підібраних статей, але й як своєрідний підсумок багатолітніх розвідок Лілі Аланен (1941–2021), які задавали та, безперечно, задаватимуть тон дискусіям навколо ранньомодерної філософії. Появі Збірки передувала конференція, що відбувалася у вересні 2016-ого року в університеті Гельсінкі на честь «екстраординарної історико-філософської праці» фінської дослідниці. Матеріали Збірки присвячено розвиткові й переосмисленню магістральних декартознавчих і спінозознавчих сюжетів Аланен, причому до цього проєкту⁴ долучилися фахівці, які вже тривалий час співпрацювали з нею.

Оскільки Збірка завдячує своїми основними мотивами Лілі Аланен, вважаю за необхідне принаймні стисло окреслити її дослідницьку діяльність. Аланен належить до англосовітської традиції декартознавства, що підходить до спадщини Картезія переважно через призму аналітичної філософії/філософії ума. Утім, хоча фінська дослідниця й успадкувала проблематику цієї традиції (природа ума, статус ідей, mind-body problem⁵), її підхід навряд чи можна вважати суто аналітичним. Насамперед через те, що ключовими для Аланен були саме французькі впливи. Ідеться про таких класиків декартознавства ХХ ст., як Анрі Гусе, Жан Лапорт, Жене́в'єва Родіс-Левіс, Марсьяль

¹ У цьому відношенні доречно виділити вельми цікаве видання, що постає результатом плідних обмінів між американською і французькою спінозознавчими традиціями [див.: Хома 2020]. У розглянутому тут виданні йдеться про співвіднесення філософій Декарта і Спінози, однак у цьому огляді нас цікавить суто декартознавчий аспект.

² Надалі це видання називатиметься скорочено: Збірка. Посилання на нього здійснюватиметься в круглих дужках із зазначенням лише відповідного номера сторінки.

³ Збірка вийшла у серії «Routledge Studies in Seventeenth-Century Philosophy».

⁴ Схожим чином побудована збірка, що вийшла на честь Ентоні Кенні, одного з найвпливовіших істориків філософії ХХ – початку ХХІ століть [див.: Cottingham & Hacker 2010].

⁵ Значимо, що ці теми є центральними в її головній декартознавчій монографії [Alanen 2003]. Характерно, що Аланен не зупиняється виключно на розгляді метафізичних/епістемологічних аспектів Картезієвої думки, а й акцентує на тому, до яких наслідків вони призводять у моральній площині.

Геру і Фердинанд Альк'є. Прикметно, що Альк'є «відкривав» Декарта для Аланен, коли та навчалася в Сорбоні [Alanen 2003: 12]. Саме від французького декартознавства вона увібрала глибоку увагу до контекстів і текстоцентризм, що далеко не завжди культивуються у проблемно-орієнтованій аналітичній історії філософії. Також слід зазначити, що Аланен була прибічницею інклюзивного підходу в історії філософії, актуалізуючи і переосмислюючи місце жінок у філософському каноні. Наприклад, зовсім нетривіальним є питання статусу Єлизавети Пфальцької в листуванні з Декартом, яке згодом призвело до появи «Пасій душі» та серйозно вплинуло на інтелектуальний ландшафт XVII століття [див.: Alanen 2004].

Повернімося до Збірки. Структурно вона складається зі Вступу й чотирнадцяти статей, розподілених на три тематичні розділи⁶. До авторського складу належать як «глобальні» декартознавці (Ліза Шапіро, Кельвін Нормор, Дені Камбушнер тощо), так і представники локального дослідницького контексту. Останній можна умовно схарактеризувати як фінсько-шведський осередок, утвореним університетами Турку, Ювяскюля, Упсали і Гьотеборга. Не можна сказати, що цей осередок звертається до якоїсь унікальної проблематики: він радше орієнтований на актуальні дискусії англomовного декартознавства, але подеколи бере до уваги французьку традицію.

Позаяк формат огляду замалий, щоб докладно проаналізувати кожну зі статей, зупинімося на провідних тенденціях і темах Збірки. Вважаю, що їх доречно представити на ґрунті розвінчування деяких міфів-штампів, важливих як для декартознавства (особливо минулого століття) у цілому, так і для дослідницьких розвідок Лілі Аланен зокрема.

Перший міф – «привид у машині» (ghost in machine) або так зв. «дуалізм» райлівського типу, що радикально протиставляє *res cogitans* і *res extensa*. Цей штамп є доволі анахронічним, його контртекстуальний характер⁷ був доведений ще півстоліття тому, проте варто наголосити, що в сучасному декартознавстві існують різноманітні стратегії аналізу поняття субстанційного союзу, а отже, і дискусії стосовно визначення його статусу в метафізиці французького філософа [див.: Боднарчук, Сень 2014]. Дослідницькі підходи до взаємодії душі і тіла, представлені в Збірці, цікаві насамперед тим, що розвивають уже наявні здобутки в нових, доволі незвичних ракурсах. Показовою є стаття Мартіни Ройтер, яка розгортає феміністичний потенціал Декартового

⁶ **Частина I. Картезіанські особи** [ідеться про граматичні особи, пов'язані з Декартовим *ego cogito*. – Р. Ш.] 2. *Дебора Браун*, Метафізика картезіанських осіб. 3. *Мартіна Ройтер*: Гендер картезіанського ума, тіла та союзу душі і тіла 4. *Мікко Юрйонсуурі*, «Виглядає певним, що я бачу»: утіленість у Другій медитації.

Частина II. Ідеї, знання і реальність 5. *Пітер Мюрдаль*, *Арто Рено*, Ідеї і реальність у Декарта. 6. *Джон Каррієро*, Три типи пізнання Спінози: виображення, розуміння і визначення та сутність. 7. *Олії Коїстінен*, Взаємодія душі і тіла й союз у Спінози. 8. *Кароліна Хюбнер*, Спіноза й інференційна природа думки. 9. *Ліза Шапіро*, Самосвідомість і свідомість себе: Спіноза про бажання і гордість. 10. *Вальттері Вільянен*, Спіноза про активність і пасивність: проблемне визначення переглянуто.

Частина III. Воля, чеснота та любов. 11. *Томас Екенберг*, Телеологія і Декартова проблема заблуду. 12. *Кельвін Нормор*, Декартове *génrosité*. 13. *Франс Свенсон*, Картезієве розрізнення в чесноті: моральна і досконала. 14. *Дені Камбушнер*, Спіноза і Картезієве визначення любові. 15. *Лілі Аланен*, Самість і воля в Декартовому розгляді любові.

⁷ До того ж вважемо, що райлівський «дуалізм» унеможливило адекватне тлумачення деяких Декартових епістемологічних сюжетів (наведемо як приклад утілений характер інтелекції і виображення) і теорії пасій. Проте варто наголосити на тому, що тут не йдеться про варіанти субстанційного дуалізму кінця XX – початку XXI ст., які, на мій погляд, є виразно розвиненішими [див.: Сепетий 2018].

розрізнення первинних понять (*notions primitives*) у світлі аргументів проти біологічного редукціонізму.

Другим міфом є «завіса ідей» (*veil of ideas*). На відміну від першого, цей штамп виник не стільки внаслідок певної традиції (криво)тлумачення, скільки через деяку проблематичність самого Декартового викладу⁸. Так, розуміння ідей як деяких образів речей (*tanquam rerum imagines*) і схоластичний, хоча й дещо модифікований, поділ на формальну і об'єктивну реальності можуть спонукати до віднаходження примітивної репрезентаціоналістської призми/«непрямого реалізму», ба навіть скептицизму, що ставить під питання існування зовнішнього світу взагалі. Утім, сучасні розвідки, якщо не «знімають» таке тлумачення як до певної міри недбале, то доходять протилежних висновків, легалізуючи тлумачення теорії ідей в руслі «прямого реалізму» [Adriaenssen 2017: 129]. Особлива увага приділяється корінню деяких Декартових рішень.

Так, Джон Каррієро, чий підхід піддається рецепції в одній зі статей Збірки, пропонує розглядати цю проблему в традиційному стагіритівському контексті пізнання як такого, що має безпосередній стосунок до реальності (або визначається реальністю); ідеться про тотожність структури (*sameness-of-structure*) або формальну ідентичність між тим, хто пізнає, і тим, що він пізнає. На цьому тлі «ідеї постають засобами, що через них деяка реальність чи структура [тобто якась природа чи сутність чи форма] оприявнюється в умі і стає доступною для пізнання» [Carriero 2009: 19]. Арто Репо і Петер Мюрдаль демонструють вразливість інтерпретації Каррієро через вроджені ідеї протяжності і Бога, що призводить дослідників до конституювання альтернативної призми. Остання базується на «особливій метафізичній залежності, пов'язаній з нашим походженням від Бога» (р. 90). Це «походження» зумовлює особливий статус Бога в нашому розумінні *idea Dei* та її первинності щодо *idea mei ipsius* (р. 89) й у відповіді на Кантове питання щодо *quaestio iuris* (р. 90-91). Проте воно не абсолютизує Бога як джерело нормативності нашого світостосунку, на відміну від підходів Спінози і Ляйбніца: «пізнавальний доступ до Бога є попередньою умовою того, щоб мати будь-який пізнавальний стосунок до реальності» (р. 92). Хоча підхід Репо і Мюрдала небезпідставно проблематизує запропоноване Каррієро поняття *sameness-of-structure*, проте, як на мене, призма «метафізичної залежності» потребує більшої системності.

Іншим міфом є особливо поширене на пострадянському просторі розуміння Декарта як такого собі раціоналіста-методолога, замкненого у вежі зі слонової кістки, чия «практична» думка обмежується «деякою тимчасовою мораллю, зведеною до двохчотирьох максим» (AT VI, 22: 27-28)⁹. Звичайно, таке прочитання не витримує жодної критики, оскільки ігнорує як зміст листів до Єлизавети Пфальцської, Христини Шведської і П'єра Шоню, так і центральні теми «Пасій душі». Показово, що в третьому розділі Збірки, присвяченому переважно моральній проблематиці, «Discours de la

⁸ Недарма Аланен вказувала, що багатьох труднощів із розумінням об'єктивної реальності ідей можна було б уникнути, якби Декарт, замість приписувати ідеям деяку реальність, говорив про реальність, що її ідеї «показують» (лат. *exhibit*; англ. *display*) [Alanen 2004: 136].

⁹ Твори Декарта цитуються за канонічним виданням Шарля Адана і Поля Танєрі [Descartes 1996] у такому вигляді: римська цифра після абрєвіатури AT вказує на номер тому, арабські цифри після коми – номер сторінки в цьому томі, арабські цифри після двокрапки – номери рядків на цій сторінці.

méthode» згадується лише двічі та й то доволі побіжно. Це, на мою думку, ще раз підтверджує тезу Жан-Люка Марйона про виразно перехідний характер «Дискурсії» [Marion 1991: 66-73].

Окрім того, постає резонний сумнів щодо доцільності філософії, яка, зрештою, не відповідає на питання про те, що а) означає *beate vivere* та б) що призводить до *beatam vitam*. Принагідно згадаємо статтю Кельвіна Нормора, в якій наочно проілюстровано розвиток того, що можна застережливо кваліфікувати як Декартову моральну філософію, що умовно розпочинається з концепції порядної людини (*homme de bien*) як такої, що робить усе, продиктоване їй справжньою рацією, *vraie raison* (AT IV, 490: 22-23) і закінчується поняттям благородства (*générosité*), найфундаментальнішою з усіх чеснот. Нормор акцентує увагу на найбільш проблематичних місцях, пов'язаних із диктатом рації; провадить важливе розрізнення між благородством і гордовитістю (*orgueil*), добродією (*vertueuse*) і порочною (*vicieuse*) упокореністю (*humilité*). Це розглядається в широкому історичному контексті традиції великодушності (лат. *magnanimitas*), що насамперед відсилає до *μεγαλοψυχία* Арістотеля та, ближче до сьогодення, Картезія, теорії чеснот Макиавеллі.

До штампів можна також зарахувати тенденцію розведення Декарта і Спінози. Як резюмує на початку своєї статті Дені Камбушнер: «Навіть сьогодні ми знаходимо низку вчених, здебільшого на боці Спінози, які вперто вважають, що філософські відмінності між Декартом і Спінозою є більш помітними та значущими, ніж спільні риси»¹⁰ (р. 226). Зазвичай порівняння тематично вичерпуються «поглядами на природу Бога, відношенням між душею і тілом, реальністю людської свободної волі» (*ibid.*). Камбушнер наважується на витончену текстологічну гру («експеримент чи вправу», як він сам це називає), що полягає у віднайденні подібності в Декартовому і Спінозовому поглядах на любов, які на позір контрастують між собою: 1) якщо осердям думки Спінози щодо сутності любові (*amoris essentiam*) виявляється спричинення (радість, спричинена ідеєю зовнішньої причини, себто присутністю об'єкта), то за Декартом, принаймні так вважає Спіноза, ідеться про воління об'єднатися з об'єктом любові (р. 227); 2) до того ж у Декарта віднаходимо дистинкцію між любов'ю як пасією, що має тілесне походження, і любов'ю інтелектуальною, збуджувану в душі власними судженнями останньої¹¹. Вони, звичайно, взаємопов'язані, мають стосунок до одного феномена, проте за Спінозою – це два афекти, що належать до принципово різних реєстрів (р. 231-232); 3) ситуація ускладнюється тим, що Спіноза тлумачить любов через радість (*laetitia*) проте такий хід немислимий за Декартом, оскільки а) радість, як і любов, є пасією, а кожній пасії притаманні унікальні психо-фізіологічні процеси, що її викликають та б) ми можемо водночас відчувати любов і сум, коли, наприклад, об'єкт любові відсутній (р. 232-234).

¹⁰ Проте зазначимо, що в сучасному спінозознавстві є й тенденції, що не оминають увагою картезіанські впливи. Наведемо як приклад статтю Іцхака Меламеда, одного з найцікавіших спінозознавців сьогодення, де він окреслює вплив поняття здійснювальної причинності (*causa efficiens*) Декарта на становлення засадничої для філософії Спінози концепції *causa sui* [див.: Melamed 2021].

¹¹ Важлива засторога Камбушнера полягає в тому, що нам не слід розуміти поняття інтелектуальної любові у строго раціональному сенсі (мовляв, вона походить від істинного знання): «це просто акт, за допомогою якого душа сама визначає певний об'єкт як гідний любові і досвідчує цю якість саму по собі попри те, є судження добре обгрунтованим чи ні» (р. 232).

У наступному розділі Лілі Аланен продовжує тему співвідношення раціональної/інтелектуальної любові і любові як пасії, де, зокрема, демонструє їхній взаємозв'язок (чи навіть взаємозалежність) у світлі Декартової концепції композиту [*compositus*].

У цілому Збірка репрезентує тренди сучасного декартознавства/спінозознавства, що можуть стати в пригоді як тим, хто професійно зацікавлений у проблематиці ранньомодерної філософії, так і тим, хто тільки починає своє знайомство з нею, оскільки деякі статті мають неабиякий пропедевтичний потенціал. Тематичний вектор, що відбиває загальні тенденції, лаконічно окреслюється у Вступі як перехід від епістемологічних дискусій Першої і Другої Медитацій до дискусій щодо свободи волі в Четвертій і союзу ума з тілом у Шостій, проблематики «Пасій душі» та листів до Єлизавети (р. 2).

Завершуючи огляд, варто сказати, що Збірка є яскравим прикладом того, яких історико-філософських результатів можна досягти, маючи 1) життєздатні й усталені дослідницькі принципи¹², 2) тяглість дослідницької традиції та 3) адекватну комунікацію між науковцями, ба навіть науковими спільнотами, що відбувається в дусі приязності та здорової критики¹³. Важливо наголосити, що ці три аспекти є взаємопов'язаними: вони утворюють певну інфраструктуру, яка, на мій погляд, може бути взірцевою для вітчизняної дослідницької спільноти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Боднарчук, Л., & Сень, А. (2014). Котингемова концепція триалізму Декарта й сучасні дискусії. *Sententiae*, 30(1), 196-209. <https://doi.org/10.22240/sent30.01.196>
- Сепетий, Д. (2018). Чи був Декарт субстанційним дуалістом? Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць, 19, 36-62. <https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2069>
- Хома, О. (2020). Спіноза у фокусі національних традицій. Stetter, J., & Ramond, C. (Eds.). (2019). Spinoza in 21st-century American and French philosophy: metaphysics, philosophy of mind, moral and political philosophy. London: Bloomsbury Academic. *Sententiae*, 39(2), 207-209. <https://doi.org/10.31649/sent39.02.207>
- Хома, О. (Уклад.). (2021). «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень. Київ: Дух і Літера.
- Adriaenssen, H.-T. (2017). *Representation and Scepticism from Aquinas to Descartes*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781316855102>
- Alanen, L. (2003). *Descartes's Concept of Mind*. Cambridge: Harvard UP. <https://doi.org/10.4159/9780674020108>
- Alanen, L. (2004). Descartes and Elisabeth: A Philosophical Dialogue? In L. Alanen & C. Witt (Eds.), *Feminist Reflections on the History of Philosophy* (pp. 193-218). Dordrecht: Kluwer. https://doi.org/10.1007/1-4020-2489-4_11
- Carriero, J. (2009). *Between Two Worlds: A Reading of Descartes's Meditations*. Princeton: Princeton UP. <https://doi.org/10.1515/9781400833191>
- Cottingham, J. & Hacker, P. (eds.). (2010). *Mind, Method, and Morality: Essays in Honour of Anthony Kenny*. Oxford: Oxford UP.

¹² Думаю, що ми не надто помилились, якщо вважатимемо за ідеал чотири дослідницьких принципи Ж.-Л. Марйона: а) буквральність, б) вичерпність, в) контекстуальність, г) врахування спекулятивних інтерпретацій [Хома 2021: 296].

¹³ Про останнє довідуємося з нотаток після кожної зі статей, в яких висловлюється щира подяка іншим учасникам збірки за коментування ранніх версій статті. Показово, що при цьому деякі автори піддають доволі серйозній критиці підходи інших. Можливо, доречно буде актуалізувати питання: чи може Декартове поняття *générosité* (особливо, якщо не забувати, що воно неодмінно призводить до добродесної упокореності) стати ще й головною дослідницькою чеснотою?

- Descartes, R. (1996). *Œuvres* (Vol. I-XI). (Ch. Adam & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Marion, J.-L. (1991). Quelle est la métaphysique dans la méthode? In J.-L. Marion, *Questions cartésiennes* (pp. 37-73). Paris: PUF.
- Melamed, Y. (2021). *Spinoza on Causa Sui*. In Y. Melamed (Ed.), *Blackwell Companion to Spinoza* (pp. 116-125). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119538349.ch11>
- Reuter, M., & Svensson, F. (Eds.). (2019). *Mind, Body, and Morality: New Perspectives on Descartes and Spinoza*. Oxon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351202831>

Одержано 15.12.2022

REFERENCES

- Adriaenssen, H.-T. (2017). *Representation and Scepticism from Aquinas to Descartes*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/9781316855102>
- Alanen, L. (2003). *Descartes's Concept of Mind*. Cambridge: Harvard UP. <https://doi.org/10.4159/9780674020108>
- Alanen, L. (2004). Descartes and Elisabeth: A Philosophical Dialogue? In L. Alanen & C. Witt (Eds.), *Feminist Reflections on the History of Philosophy* (pp. 193-218). Dordrecht: Kluwer. https://doi.org/10.1007/1-4020-2489-4_11
- Bodnarchuk, L., & Sen', A. (2014). Cottingham's Conception of Descartes's Trialism and Modern Discussions. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 30(1), 196-209. <https://doi.org/10.22240/sent30.01.196>
- Carriero, J. (2009). *Between Two Worlds: A Reading of Descartes's Meditations*. Princeton: Princeton UP. <https://doi.org/10.1515/9781400833191>
- Cottingham, J. & Hacker, P. (eds.). (2010). *Mind, Method, and Morality: Essays in Honour of Anthony Kenny*. Oxford: Oxford UP.
- Descartes, R. (1996). *Œuvres* (Vol. I-XI). (Ch. Adam & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Khoma, O. (Ed.). (2021). Descartes' "Meditations" in the Mirror of Modern Interpretations. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Khoma, O. (2020). Spinoza in the focus of national traditions. Stetter, J., & Ramond, C. (Eds.). (2019). *Spinoza in 21st-century American and French philosophy: metaphysics, philosophy of mind, moral and political philosophy*. London: Bloomsbury Academic. [In Ukrainian] *Sententiae*, 39(2), 207-209. <https://doi.org/10.31649/sent39.02.207>
- Marion, J.-L. (1991). Quelle est la métaphysique dans la méthode? In J.-L. Marion, *Questions cartésiennes* (pp. 37-73). Paris: PUF.
- Melamed, Y. (2021). *Spinoza on Causa Sui*. In Y. Melamed (Ed.), *Blackwell Companion to Spinoza* (pp. 116-125). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119538349.ch11>
- Reuter, M., & Svensson, F. (Eds.). (2019). *Mind, Body, and Morality: New Perspectives on Descartes and Spinoza*. Oxon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351202831>
- Sepetyi, D. (2018). Was Descartes a substance dualist? [In Ukrainian]. *Actual Problems of Mind*, (19), 36-63. <https://doi.org/10.31812/apd.v0i19.2069>

Received 15.12.2022

Ryemat Shvets

Trends of modern Cartesianism: from substantial union to the theory of virtue. Reuter, M., & Svensson, F. (Eds.). (2019). *Mind, Body, and Morality: New Perspectives on Descartes and Spinoza*. Oxon: Routledge.

Review of Reuter, M., & Svensson, F. (Eds.). (2019). *Mind, Body, and Morality: New Perspectives on Descartes and Spinoza*. Oxon: Routledge.

Ренат Швець

Тренди сучасного декартознавства: від субстанційного союзу до теорії чеснот. Reuter, M., & Svensson, F. (Eds.). (2019). *Mind, Body, and Morality: New Perspectives on Descartes and Spinoza*. Oxon: Routledge.

Огляд книги Reuter, M., & Svensson, F. (Eds.). (2019). *Mind, Body, and Morality: New Perspectives on Descartes and Spinoza*. Oxon: Routledge.

Renat Shvets, undergraduate student at the Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Ренат Швець, студент філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

e-mail: 444renat@gmail.com
